

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Розкрито генезу теоретико-методологічного базису функціонування та розвитку корпоративного сектора економіки, сформованого на перетині неокласичного, кейнсіанського, неоліберального, інституціонального підходів, через виділення властивостей і принципів ефективної динаміки підприємств на національному й глобальному рівнях з виокремленням особливостей, притаманних лише корпораціям.

The author investigates the genesis of the theoretical and methodological basis of functioning and development of the corporate sector of the economy by sorting out properties and principles of effective dynamics of corporations at national and global levels.

Ключові слова: інституціоналізм, корпоративний сектор економіки, корпорація, принцип.

Вступ. Труднощі інституціональних трансформацій в Україні стимулюють розробку більш ефективних інструментів економічного реформування, одним з яких є розвиток корпоративного сектору. Майже двадцять років минуло з часу прийняття основних нормативних актів про корпоратизацію, проте, зазначений напрям не здобув логічного завершення. Наразі існує необхідність теоретичного переосмислення і практичних дій щодо подальшого розвитку корпоративного сектору, підґрунтям якого є національні інститути і світовий досвід розвитку корпорацій. Корпоративні підприємства можуть забезпечити зростання української економіки, результатом розвитку якої будуть конкурентоспроможна країна, високі соціальні стандарти життя, міцний середній клас.

Систематизація теоретичних підходів щодо сутності корпорацій, виявлення загальних закономірностей їх розвитку дає змогу сформувати наукову базу для розробки методології управління українськими корпораціями як найперспективнішою формою підприємництва. Розвиваючи фрагментарні уявлення про корпоратизацію, необхідно побудувати теорію корпорацій як результат позитивного досвіду трансформаційних перетворень в Україні.

Постановка завдання. Завданням цієї статі є генеза економічної теорії корпорації від класиків до нової інституціональної теорії, обґрунтування використання інструментарію інституціональної економічної теорії як основи аналізу корпорації і вибору напрямів розвитку корпоративного сектору в Україні.

Результати дослідження. На основі аналізу наукової літератури з питань корпоративного управління можна виділити концепції, що, діалектично доповнюючи одна одну, формують методологічну базу розвитку корпорації як форми господарювання. Динаміку корпорації на національному й глобальному рівнях аналізували представники класичної, неокласичної, еволюційної, інституціональної шкіл, які розробили основні принципи функціонування корпорацій. В існуючих концепціях виділимо різні об'єкти дослідження розвитку корпорації (табл. 1).

Таблиця 1

Об'єкт економічних теорій відносно до корпорацій

Класична і неокласична теорія	Марксизм	Лібералізм	Інституціональні теорії			
			вплив інститутів та інституцій на формування множини форм організації економічної діяльності			
гіпотетичні набори альтернатив корпоративного виробництва, побудова структури взаємовпливу чинників корпорації для забезпечення оптимізаційної поведінки	капіталістична концентрація корпоративного виробництва	максимальне використання потенціалу конкуренції	Теорія трансакційних витрат	Еволюційна економічна теорія	Неоінституціональна теорія	НІЕТ
			економічна поведінка корпорацій в процесі обміну, різноманітні шляхи організації трансакцій з метою їх мінімізації	економічна поведінка корпорацій в процесі виробництва, динамічні зміни у технології і організації	структура прав власності в корпораціях	порівняльна ефективність різних форм власності, вибір варіантів інтерналізації зовнішніх ефектів і структур

Класична політекономія та неокласика використовують функціональний підхід, об'єктом якого стають гіпотетичні набори альтернатив корпоративного виробництва, а одиницею аналізу є індивід як упорядкований набір переваг. Одиниця аналізу інституціональної парадигми – інститут. Еволюційна

економічна теорія досліджує економічну поведінку в процесі виробництва, а теорія трансакційних витрат – економічну поведінку в процесі обміну. Нова інституціональна економічна теорія (далі – НІЕТ) передбачає здійснення порівняльного аналізу ефективності різних форм власності, вибір можливих варіантів інтерналізації зовнішніх ефектів і структур.

Дослідження закономірностей розвитку корпорацій дає підстави для виділення загальних принципів розвитку підприємств з урахуванням особливостей, притаманних лише корпоративним формам (рис. 1). Зважаючи на відсутність ідеальної моделі розвитку національної економіки, необхідне використання елементів (методологічних принципів) запозичених західних теорій, наприклад, неокласичної та інституціональної. Водночас існує нагальна потреба у визначенні рівня пристосовуваності окремих методологічних принципів кожної з теорій до українських інституціональних реалій.

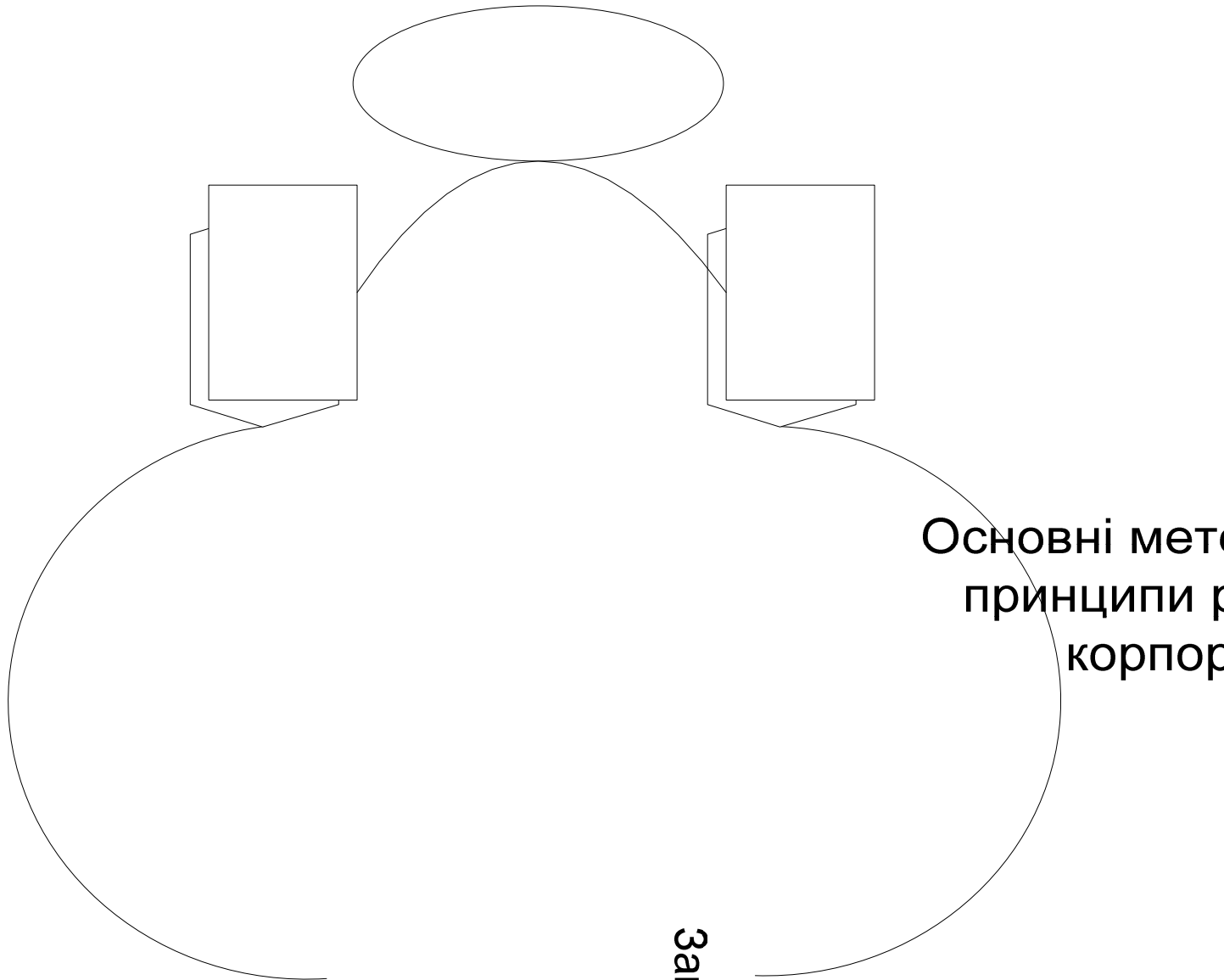

Рис. 1. Основні методологічні принципи розвитку корпорацій

На певному етапі розвитку концентрації і централізації виробництва з'являється таке явище, як корпорація. Різні наукові школи намагалися з'ясувати її роль і перспективи для капіталістичної економіки. Класична політекономія на межі XVIII–XIX ст. розвиток корпоративного виробництва аргументувала технологічними перетвореннями, формальною безліччю виробничих можливостей і виробничих рішень, вибір яких зумовлений економічною раціональністю, тобто максимізацією прибутку або поточної вартості. Розвиток корпорації класична теорія подавала як необмеженість безпомилкових і безвитратних контрактів та інституціональних структур з доданням спонукального мотиву (А. Сміт, 1776 р., Т. Мальтус, 1798 р., Д. Рікардо, 1817 р., Д. Мілль, 1848 р.).

Подальший розвиток класичних традицій знайшов відображення в неокласичній теорії, що процесу формування корпоративних структур надавала лише одну функцію – виявлення найефективніших способів

примноження суспільного багатства. Неокласична теорія, основана на моделі загальної рівноваги, вважала зняття штучних перешкод, що стримують економічну свободу, достатнім рушієм процесів корпоративного розвитку (А. Маршалл, 1890 р.).

Ортодоксальні теорії визнавали існування корпорації у вигляді монополій, однак вважали їх у крайньому винятковим явищем. Корпоративний розвиток теорії концептуально пояснювали раціональним вибором і максимізацією мети (прибутку) як основоположними принципами поведінки економічних агентів. За великими корпораціями, як і за дрібними підприємствами, закріплювалася лише одна можливість – підкорятися вимогам ринку, не маючи сил і влади діяти на власний розсуд.

Визнання факту, що на ринок прийшла олігополія, сталося в 30-і роки ХХ ст. Множину однаково сильних фірм з незначною часткою сукупного продукту на багатьох ринках змінили декілька корпорацій, що колективно здійснювали владу. Неконтрольований ринок, регульований лише ринковою ціною, обернувся олігопольним контролем. «Неокласична формула для спокійного життя без зайвих суперечок» [1, с. 16], використання однакового інструментарію для аналізу різних проблем, легкість вивчення та застосування неокласичної теорії, абстрагування ідеалізованих елементів і використання логічних процедур для встановлення взаємозв'язків між ними перестали задовольняти потреби економіки.

В умовах монопольних олігопольних ринків, утворених кількома великими корпораціями зі значними обсягами виробництва і суттєвим впливом на економіку, виявилася обмеженість неокласичного підходу. Принцип методологічного індивідуалізму виявився недостатнім для розуміння природи корпоративної форми власності та пояснення особливостей діяльності корпорації, що одночасно відігравала подвійну роль: як сукупність власників і як інститут із власним інтересом. Змінам у розумінні принципів розвитку корпорації сприяло кейнсіанство, яке обґрунтувало активне втручання держави в економіку (Дж. Кейнс).

Теорія К. Маркса та Ф. Енгельса в середині ХІХ ст. увиразнила тенденцію капіталістичної централізації і концентрації до об'єднання підприємств у нечисленні зростаючі структури, наслідками якої мало стати знищення дрібного товаровиробника і монополізація економіки. Було визнано вирішальну роль і владу великих підприємств, виконавцем волі яких стала держава. Ф. Енгельс вважав, що корпоратизація може забезпечити найпростіший шлях до соціалізму, зберігши приватну власність і забезпечивши відбір ефективнішого власника.

Концептуальна позиція неолібералів, які були проти всіх форм державного регулювання, критикувала будь-який прояв монополізму заради свободи. Представники австрійської школи неолібералізму – засновник неоавстрійської течії Л. Мізес, М. Фрідман, один із лідерів цього напрямку і засновник «Мон Пелерин» Ф. Хайек, В. Ліппман, О. Бьом-Баверк – найкращим засобом управління діяльністю індивідів визнавали ефективну конкуренцію, а корпоративну або синдикалістську форму організації економіки вважали ще більш неприйнятною, ніж централізоване планування [2, с. 61]. Ф. Хайек доводив відсутність суперечностей між свободою, власністю й добробутом суспільства, а корпорації характеризував як тоталітарні свідомо координовані для досягнення спільної мети системи [3, с. 228, 235].

Представники фрейбурзької школи Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, В. Ойкен, О. Рюстов, Л. Ружьє, В. Репке мали більш помірковані погляди, причиною поширення та посилення впливу монополії вважали політику вільної конкуренції. Ордоліберали наділяли державу функцією гаранта, що має вирівнювати негативні соціальні наслідки дії ринкового механізму корпоративної економіки, допускаючи навіть націоналізацію монополій.

Незважаючи на різку критику корпорацій, саме неоліберальна доктрина стала підґрунтям неоліберальної революції, що, відкривши кордони національних держав і знявши всі обмеження на вільне переміщення капіталу, забезпечила глобалізацію світової економіки в інтересах корпорацій. Неоліберальна революція створила нову фінансову систему, що дала змогу сконцентрувати капітали у світових фінансових центрах. Із 1980-х рр. ХХ ст. корпорації «під прапором ідеології неолібералізму вели вперед світову економіку по підвищувальній хвилі п'ятого технологічного укладу», допоки «пузир» віртуального («фіктивного»), за визначенням К. Маркса) капіталу не лопнув під час фінансової кризи.

Виявлення чинників, що впливають на ефективне функціонування корпоративних промислових структур і взаємодію процесів монополізації і конкуренції, здійснювали І. Акофф, Г. Беккер, Ф. Найт, Дж. Стиглер, Дж. Фрідман, Й. Шумпетер.

Необхідність пояснення особливостей функціонування економічних інститутів і інституцій, що не повністю вписувалися в модель досконалої конкуренції зумовила появу інституціоналізму. Корпоративний етап розвитку ринкової економіки потребував обов'язкового врахування інституціональних чинників суспільного розвитку. Розглядаючи корпорацію як основу організаційної структури індустріальної системи суспільства, учені-інституціоналісти активно досліджували взаємодію між інститутами корпоративної економіки, взаємовідносини монополії та конкуренції, управління динамікою цін, різні сторони господарського механізму [4, с. 141].

Відмова від використання формалізованих методів дослідження, логічних процедур та абстракції сприяла максимальному наближенню висунутих гіпотез і теорем до реалій досліджуваної проблеми. Через відсутність універсальних методів інституціонального аналізу відбулося розгалуження інституціональних

течій, виокремилися класичний інституціоналізм, новий інституціоналізм, неоінституціоналізм, інституціоналізм-регуляціонізм (французький інституціоналізм), еволюціонізм, НИЕТ.

Класичний інституціоналізм, представниками якого вважають Т. Веблена, Дж.Р. Коммонса, У.К. Мітчела, Дж. Гелбрейта, Г. Мюрдала, У. Гамільтона, Д. Берлі, Г. Мінза, К. Парнера, П. Гомена, виник в Америці в кінці XIX ст., остаточно сформувавшись як самостійний напрям у 20-і рр. XX ст. Виникнення корпорацій у класичному інституціоналізмі першої половини XX ст. пояснюється еволюційним принципом природного добору як результату еволюційних трансформацій економічних інститутів, який протиставляється принципам неокласичного аналізу.

Критичні оцінки наслідків діяльності корпорацій у розробках із соціально-психологічного інституціоналізму Т. Веблена (1899 р.) та досить помірні судження у працях із соціально-правового інституціоналізму Дж. Коммонса (1934 р.), в дослідженнях кон'юнктури У. Мітчелла (1913 р.) трансформуються у висновки про сприйняття корпорацій як вирішального інституту економіки поряд із державою та профспілками у 50-і роки XX ст.

Післявоєнні інституціональні концепції середини минулого сторіччя визнали корпорацію основною рушійною силою економічного прогресу. Стрижневі тогочасні підходи до розвитку корпорацій визначили різновиди теорії індустріального суспільства. Це індустріально-технократичний підхід Дж. Гелбрейта (1967 р., 1973 р.); теорія стадій суспільного розвитку У. Росту (1960 р.); інституціонально-соціальний напрям А. Берлі (1955 р.), Г. Мінза (1962 р.) і Ф. Перру (1961 р.); теорія «держави загального благоденства» П. Самуельсона. Подальше теоретичне обґрунтування розвитку корпорацій знайшло відображення в концепції постіндустріального (інформаційного) суспільства Д. Белла (1973 р.) і Ж. Фурастьє (1957 р., 1961 р.).

Подальші дослідження сучасних інституціоналістів, у тому числі теорія корпорації, розвивалися за двома напрямками: нова інституціональна економічна теорія та неоінституціоналізм. Незважаючи на подібність назв, основу цих підходів становлять різні наукові парадигми. Відмінність між ними полягає у глибині модифікації неокласичного підходу відповідно до концепції Т. Еггертсона, запропонованої в 1990 р. [5].

Усунути розбіжності між проринковою упередженістю неокласики та нехтуванням економічними чинниками в новому інституціоналізмі намагається неоінституціоналізм шляхом синтезу цих двох парадигм. Методологію дослідження корпорацій ця теорія доповнює методами аналізу інституціональних чинників, таких як право власності, політична влада, трансакційні витрати, ризики, можливості опортунізму контрагентів, вплив соціальних, моральних і політичних факторів тощо. Неоінституціоналізм поєднує неокласичну концепцію вибору стимулів з інституціональною концепцією розвитку інститутів як найважливішої умови ефективного функціонування економічної системи. Неоінституціональний підхід вважає за необхідне узгоджувати використання неокласичних методологічних принципів індивідуалізму, максимізації корисності, обмеженої раціональності економічних об'єктів, опортуністичної поведінки із соціально прийнятними інструментами та методами розвитку інститутів.

Сучасні вчені-інституціоналісти розвиток корпорації розглядають із позицій поведінки та структури фірми в інституціональному середовищі. У працях вчених закладено основи інституціонального аналізу внутрішніх та зовнішніх механізмів функціонування корпоративних відносин. Учені ставлять та вирішують питання умов і результатів виникнення інститутів (норм і правил) та їх впливу на поведінку економічних агентів і обґрунтування множини форм організації економічної діяльності в корпоративній економіці.

На постсоціалістичному просторі у формуванні сучасної наукової думки відбуваються процеси біфуркації, здійснюються критика й заперечення соціальної значущості практики застосування інструментів класичної, неокласичної, маржинальної, марксистської теорій до сучасних трансформаційних процесів у суспільстві. Спостерігається сплеск інтересу до інституціонального аналізу економічних процесів, що пов'язано зі спробами подолати обмеженість низки положень економічної теорії (повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, рівноважної дії цінового механізму) шляхом використання методів права, соціології, політології [6, с. 5]. Зростання інтересу до інституціональних досліджень із 70-х рр. XX ст. стимулюють саме ті фактори, що перешкождали його розвитку на початку століття. Значний внесок у розвиток теорії корпорації зробили вітчизняні дослідники інституціональних трансформацій Г. Карпенко (2004 р. [7]), А. Сірко (2004 р. [8]), В. Тарасевич (2008 р., [9]), А. Ткач (2005 р. [10], 2007 р. [11]).

Українські та російські дослідники, оцінюючи проблеми та перспективи розвитку корпорації, вказують на суперечність і неоднозначність процесів корпоратизації. Традиційно негативна оцінка ролі корпорацій поступово трансформується у сприйняття корпорації, створеної через роздержавлення та приватизацію, як важливого інструмента й основи соціально-економічного розвитку економіки.

Більшість учених традиційно визнають корпорацію найефективнішою формою організації великого підприємства, пов'язаною з акціонерним співзасновництвом багатьох осіб, що створює максимально сприятливі умови для залучення інвестицій і акумулювання надходжень із різних джерел; сприяє зниженню вартості продукції за рахунок масштабності; забезпечує стратегічні прориви в науково-технічному прогресі; дає змогу брати участь у різних сферах діяльності й управлінні суспільством. Разом з тим указують на недоліки корпоративного підприємництва, такі як надмірна концентрація й централізація капіталу, що здатна призвести до монополізації економіки; неможливість швидкого впровадження у виробництво новітніх досягнень науки й оперативної перебудови свого виробництва під впливом науково-технічного прогресу.

Розвиток корпорацій на пострадянському просторі, що був ініційований та стимульований

трансформацією відносин власності й масовою приватизацією, стикається з перепонами на шляху до ринкової ефективності. По-перше, нав'язана більшості підприємств унаслідок примусової корпоративізації організаційна форма не реагує на ринкові сигнали, а значить, не відповідає ринковим запитам. По-друге, дія ринкових сил, які впливають на процес формування механізмів внутрішнього корпоративного управління, дуже слабка або зовсім відсутня. По-третє, висока динаміка змін у зовнішньому середовищі змушує корпорації пристосовуватися до постійних його змін. Подальший розвиток національної економіки більшість учених пов'язує з оптимальним поєднанням переваг корпоративного, середнього та малого бізнесу.

Висновки. Узагальнено закономірності та визначено основні принципи функціонування та розвитку корпоративного сектора економіки, що зумовлюють ефективну динаміку корпорацій на національному й глобальному рівнях. До них віднесемо: монополізацію ринку з метою послаблення конкуренції та підвищення норми прибутку; пошук додаткових вигод за межами країни; нерівномірність галузевого розподілу економічних характеристик ринку, таких як прибутковість капіталу, рівень монополізації, розміри та кількість підприємств; інноваційно-циклічний характер розвитку економіки та використання досягнень науково-технічного прогресу; розподіл власності й управління, використання найманих керівників; незалежність корпорації як юридичної особи від кожного окремого власника; акумулювання капіталів; використання методів державного регулювання; історизм і врахування національної специфіки; соціалізація та розвиток корпоративної культури.

Відповідний результат отримано шляхом доведення гіпотези про інституціонально-функціональну сутність корпорації, сформованої на перетині неокласичного, кейнсіанського, неоліберального, інституціонального підходів.

Сучасні проблеми української економіки вимагають подальшого розвитку теоретичних моделей трансформації корпоративних відносин, пошуку ефективних форм господарювання. Досвід функціонування підприємств заперечує можливість механічного перенесення інституціонального устрою капіталістичних країн на українські реалії. Відсутність історичного досвіду та новизна проблеми; слабкість теоретичного опрацювання інституціонального складника в методологічному обґрунтуванні перешкоджають розвитку корпоративного сектора економіки в Україні.

Література

1. Гэлбррейт Дж.К. Экономические теории и цели общества / Джон Кеннет Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1976. – 406 с.
2. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Хайек Ф.А. ; [пер. с англ.]. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
3. Капелюшников Р. «Дорога к рабству» или дорога к свободе / Р. Капелюшников, Ф.А. Хайек // Дорога к рабству ; [пер. с англ.]. – М. : Новое издательство, 2005. – С. 228–258.
4. Якубенко В.Д. Місце локальних монополій в регіональних в корпоративних системах / В.Д. Якубенко, В.І. Мустафін // НАН України. Ін-т економіки промисловості // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності : зб. наук. пр. – Донецьк, 2010. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 138–148.
5. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / М. Лакатос. – М. : Академический проект, 1995. – 423 с.
6. Трансформация экономических институтов в постсоветской России (микрoэкономический анализ) / [под ред. Р.М. Нуреева]. – М. : Московский общественный научный фонд, 2000. – Вып. XIV. – 292 с.
7. Карпенко Г.В. Институційні трансформації транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.05.01 / Г.В. Карпенко ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2004. – 18 с.
8. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики / А.В. Сірко. – К. : Імекс, 2004. – 414 с.
9. Тарасевич В. Институциональная срединность Украины / В. Тарасевич // Институціональний вектор економічного розвитку : зб. наук. пр. МІДМУ «КПУ». - Мелітополь : КПУ, 2008. - Вип. 1 (1). - С. 13–21.
10. Ткач А.А. Институціональні основи ринкової інфраструктури : [монографія] / Ткач А.А. – К. : Об'єднаний інститут економіки, 2005. – 295 с.
11. Ткач А.А. Институціональна економіка. Нова институціональна економічна теорія : [навч. посіб.] / Ткач А.А. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.

Надійшла 10.12.2011; рецензент: д. е. н. Ткач А. А.